

EDİRNE-UZUNKÖPRÜ

IOANNES PRODROMOS MANASTIRI

ve Restorasyon Projesi

Edirne-Uzunköprü Ioannes Prodromos Monastery, and Restoration Project

Yard. Doç. Dr. Özkan Ertuğrul
Trakya Üniversitesi Fen Ed. Fakültesi

ΟΙΚΟΣ ΘΕΟΥ
ΑΝΕΓΕΡΘΕΝ ΤΩ 1875
ΣΩΤΗΡΙΩ ΕΤΕΙ
ΕΝ ΜΗΝ ΑΥΓΟΥΣΤΩ
ΕΙΣ ΜΕΜΗΝΗ
ΤΟΥ ΑΓΓΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

Edirne'nin, tarihsel süreç içindeki en önemli yerleşimlerinden olan Uzunköprü'nün bilinen ilk yerleşikleri, Traklar'dır. Adını, Osmanlılar döneminde inşa edilen köprüden almıştır. İlçede, özellikle Osmanlı döneminden kalma önemli yapılar bulunmaktadır. Aynı dönemde yörede yaşayan Yunanlılar tarafından yapılan Ioannes Prodromos Kilisesi ise, XIX. yüzyıldan kalma bir yapı örneğidir. Bazilikal plan özelliğindeki kilise genel itibariyle sağlamdır. Restorasyon ve konservasyon açısından bazı müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır. Yaptığımız çalışmalar sırasında kilisenin, bir manastırın parçası olduğu ortaya çıkmıştır. Süsleme açısından gayet sâde tutulan yapıda özgün durumda günümüze kadar ulaşan bazı mimari parçalar mevcuttur.

Anahtar Kelimeler: Uzunköprü, restorasyon, Ioannes, kilise, konservasyon, gezgin.

Traks are the first known settlements of Uzunkopru which is one of the most important settlements in the historical process Edirne. It gets its name from the bridge built in the Otoman period. In the district, there are many important structures left from Otoman period. Ioannes Prodromos Church built by Greeks who were living in the neighborhood during the same period, as an example of XIX.century structure. The church which has a basilical plan feature is undamaged generally. Some restoration and conservations are required. During our Works, it is emerged that the church is a part of a monastery. There are some architectural parts reached today from the structure which has very pure ornamentation.

Key Words: Uzunkopru, restoration, Ioannes, Church, Conservation, traveler.

Eyice'yi destekleyen ve son yıllarda yeni ortaya çıkan bazı haritalardaki işaretler tabii ki göz önüne alınmalıdır. Her ne kadar çizimlerde bazı sapmalar olsa da yine de Uzunköprü'nün bulunduğu alan doğru noktalanmış gibi gözükmektedir. Bu haritalar arasında, A.Ortelius(1585),Anonim Fransız atlası(1850) sayılabilir. **Uzunköprü** özellikle Yunanca kaynaklarda Μακρά Γέφυρα (Makra Gefyra) Bulgarlar da ise Узункьопрю olarak geçmektedir ki, ikisi de uzunköprü isminin karşılığıdır. Zaten hem Yunan hem de Bulgar araştırmacıların hemen hepsi Uzunköprü'nün ilk kez Osmanlılardan itibaren adının duyulduğunu, daha önce yerleşim olmadığını belirtir. Uzunköprü, **Edirne'nin**, son derece uzun olan **Ergene Nehri** kıyısında 1444'te Osmanlılar tarafından kurulduğuna inanılan bir ilçesidir. Durum gerçekten böyle ise, bunun nedeni sadece nehirden geçmek için buraya yapılan ve tamamen ihtiyaçtan doğan bir köprüden başka bir şey değildir. Ancak, bugüne kadar fazla insanın yaşamadığı bu yerde kentin kurulması ile birlikte Malkara ve civar köylerden bir takım insanlar, getirilip buraya yerleştirmek zorunda kalmışlardır. Uzunköprü ile ilgili ilk yazılı metin, Sultan II. Murad'ın vakfiyesi "Vakfi Sultan Murat Der Ergene" başlığını taşır. Hoca Sadettin Efendi "Orasını konaklanacak düzenli bir yer haline getirdi. 174 yüksek kemer üzerine uzatılmış eşsiz bir köprü yaptırdı ki, cihana örnek oldu. Köprü'nün bir başında Ergene adı ile anılan bir kasaba kondurup." diye bahsetmektedir.

Ünlü seyyahlardan A.De la Motraye; 1727 yılında Cisir-i Ergene'ye geldiğini ve Türklerin bu kasabaya *Usun Kupru* (Uzunköprü) dediklerini yazar. Keçeci Zade İzzet Molla da 1820 de Uzunköprü'den geçer. Mihnet Keşan adlı yapıtında; "Azimet edüp üzre heman göründü Uzunköprü çün ab-ı revan" diyerek halkın benimsediği Uzunköprü adını kullanmıştır.

1226 km karelik yüzölçümü ile geniş topraklara sahip Uzunköprü, özellikle Osmanlı Devrinde II. Murad Köprüsü olarak da bilinen ve 1443/44 yılında tamamlanan köprüsü ile ön plana çıkan bir kent görünümündedir. Yine Osmanlı devrine ait olan Muradiye Camii, Şehsuvar Bey Camii, Halise Hatun Camii, Habib Hoca Camii, Rıza Efendi Camii, Mescid Camii ile aynı yıllarda inşa edilen Park çeşmesi, Çarşı çeşmeleri (2 tane), Saman Yemez Çeşmesi, Hacı İbrahim Ağa Çeşmeleri (3 tane) ve Acı çeşme, adlarından pek bahsedilmeyen yapılar olarak görünmektedir. Bütün bunların yanında Sivil mimarlık örnekleri ile kiliseler, Metropol binaları, Rum ve Türk Evleri ile Bulgar yapıları pek bilinmeyen anıtlar arasındadır. Şehrin tam ortasında bugün var olmayan eski Belediye binası (Aslında bu bina bir Bizans kilisesinden devşirilerek Belediye binası yapılmıştır.) ile tam karşısına düşen ve bugün restorasyon çalışmaları başlayan Kütüphane binası ve Gar binaları Uzunköprü'nün önemli eserleri arasındadır. Özellikle bugün karakol olarak kullanılan eski Yunan evi yine bahsedilmesi gereken yapılardandır. Ayrıca Şahabeddin Paşa'nın imaretinden neredeyse hiç bahsedilmez. Ne ilginçtir ki, II. Murad'ın yaptırdığı köprü hakkında bolca

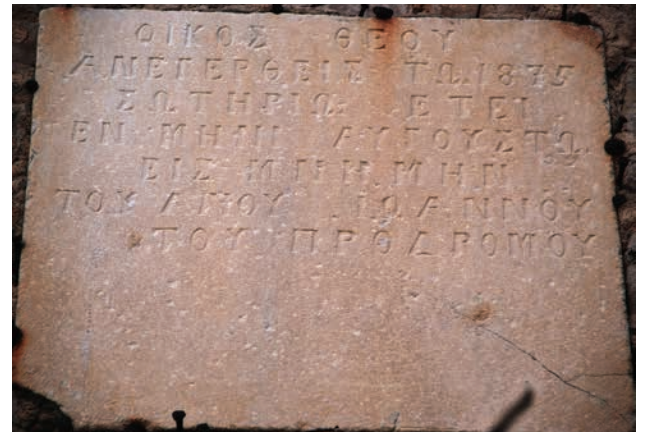
kaynak bulunmasına ve özellikle üzerinde yer alan hayvan kabartmalarının bile tüm internet sitelerinde bulunmasına karşın, başta Uzunköprü içindeki Camii, imareti ve medresesi olmak üzere, sadece bu köprüye gereken masrafları karşılamak üzere Sultanın inşa ettirdiği köyden ve yapılarından pek bahsedilmemektedir. Bununla ilgili ana bilgileri yine Tahrir defterlerinde buluruz. Anlaşıldığı üzere II. Murad, Uzunköprü'ye geldiği yıllarda nehirden geçemeyince yanındakilerin de ısrarı ile köprüyü yaptırmış; ancak, bölgenin çapulcuların merkezi olması dolayısı ile buraya özel koruma ve bir takım akarlar bırakmıştır.

19.yüzyıl sonlarında Edirne Vilayetinin merkez sancağına bağlı Cisir-i Ergene kazasının sınırları içindeki Uzunköprü halkının bir kısmı bu yıllarda Rum ve Bulgarlardan oluşmaktaydı. Ancak 4 Kasım 1918'de Fransızların, ardından da Yunanlıların denetimi altına giren Uzunköprü, nihayet 11 Ekim 1922'de tekrar Türkler'in eline geçmiştir.

Konumuzun bahsi olan Uzunköprü Hagios Ioannes Prodromos Kilisesine gelince, yapımız 1875 yılında ilçenin doğu tarafındaki köprü çıkışından hemen sonra sağa dönüştü, 200 m. kadar ileride yer almaktadır. Nedense bazı kaynaklarda adı St.Louis ve yapım tarihi olarak da 1877 tarihi geçmektedir. Uzunca bir süre bir Bulgar kilisesi olarak görülmesine rağmen aslında bir Yunan kilisesidir. Bugün, batı tarafında yer alan asil girişin hemen üzerindeki kitabede 1875 tarihinin " 7 " rakamı pek okunmasa da detaylı bir inceleme ile kitabedeki rakamın 1875 olduğu anlaşılmaktadır. Kitabe ise şöyledir;

ΟΙΚΟΣ ΘΕΟΥ
ΑΝΕΓΕΡΘΕΙ ΤΩ . 1875
ΣΩΤΗΡΙΩ ΕΤΕΙ
ΕΝ ΜΗΝΙ ΑΥΓΟΥΣΤΩ
ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΤΟΥ ΑΙΘΟΥ ΙΟΑΝΝΟΥ
ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ

TANRI EVİ
AGIOS IOANNIS PRODROMOS
HATIRASINA AĞUSTOS AYINDA
MİLADİ YIL 1875' DE YAPILDI.

Fotoğraf 3. Kiliseye ait kitabe

Fotoğraf 4. Metropolit evi

Fotoğraf 5. Metropolit evi

Fotoğraf 6. Metropolit evi

Fotoğraf 7. Kilise İkonostasis Sekisi

Fotoğraf 8. Metropolit Müştemilatı

Fotoğraf 10. Metropolit evi arka bahçe

Yapımızda, 2010 yılı içinde yaptığımız temizlik ve raspa çalışmaları sonucunda pek çok yeni bilgilere ulaştık. Kilise, inşa edildikten kısa bir süre sonra Türklerin eline geçen Uzunköprü içinde bir süre atıl kalmış, ardından uzunca bir süre tahıl deposu olarak kullanılmış ve bir ara askeri alan olarak da kullanıldıktan sonra kaderine terk edilmişti. Bu devre ve öncesine ait pek çok çok grafitilere yapının değişik duvarlarında rastlamak mümkündür.

Kaderine terk edilen ve son derece bakımsız halde günümüze gelen yapıda, Uzunköprü Belediyesinin konuya el atması ile onarım çalışmalarına başlanmıştır. Büyük ihtimalle bir kültür merkezi olarak kullanılacak yapının ne yazık ki pek çok parçası bugün kaybolmuştur. Çok az da olsa yerel bazı kaynaklarda-sadece adı-kilise olarak bahsedilmesine karşın, bunun gerçekten bağımsız bir kilise olduğunu söylemek son derece zordur. Çevrede yaptığımız araştırmalarda aslında bunun bir kilise olarak değil, manastır olarak yapıldığını tespit ettik. Çünkü kilisenin sınırları bugün görülen alanlar değildir. Yapı ile çağdaş ve aynı malzemelerin kullanıldığı ve kiliseye ait duvarların bu alanda bitmediği ve batı ile güneye doğru uzandığı anlaşılmaktadır. Ancak çok fazla değişikliğe uğrayan bu alanlar ve bilinçsiz yapılaşma sonucu, yapı tek başına gibi bir görünüme kavuşmuştur. Yapının hemen batısındaki bahçe içinde kalıntıların devam ettiğini, hatta yapıya ait malzemelerin bir kısmının bugün başka amaçlarla buralarda kullanıldığını görüyoruz. Anlaşıldığı üzere kilise, büyük bir bahçe içinde başka yapılarla birlikte yer almakta idi. Batıdaki kalıntılar yapıya ait müştemilat olsa gerekir. Çünkü bu alanlarda banyo ve tuvalet izleri dikkat çekmektedir. Ancak, kötü yapılaşma sonucu bunların bir kısmı yeni yapıların altında kalmıştır.

Yapının batı ve doğu cephesi birbirinden tamamen farklı eski bir ev görünümündedir. Doğu cephesi ahşaptan ve Osmanlı üslubunda düzenlenmiştir. Bodrum ile birlikte üç kat olarak düzenlenen yapının üstte bir de cumbalı olarak düzenlenmiş, balkonlu bir bölümü yer almaktadır. Fakat, yapının batı tarafındaki cephesi tüm özellikleri ile 1850 yıllarından sonrasını veren bir mimariye sahiptir. Anlaşıldığı üzere bu bir Yunan mimari örneğidir. Cephede, anıtsal bir girişi ve iki yanda üç pencere ve bir de ekstra girişi sağlayan başka bir kapıya sahiptir. Üstte ise, hafif dışa taşkın bir balkon ile iki yanında değişikliğe uğramış iki de pencere yer almaktadır. Üst katlar değişmesine rağmen alt taraf orijinal olarak günümüze ulaşmıştır. Kapı ve pencere üstlerinde ise geç dönem Yunan süsleme sanatı örnekleri olan palmetlere rastlarız. Yapı örnekleri dikkate alındığında eserin, geç dönemde inşa edilmiş olan Metropolitlik merkezi olması gerekmektedir. Bitişik bahçede ise yine kilise mimarisine ait pek çok parça dikkat çekmektedir. Bu binanın tam karşısında, yani hemen batısında ise manastır mimarisine ait hüviyeti tam anlayamayan, ancak iyi bir temizlik sonrası saptanabilecek mimariler görülmektedir. Tüm yapılarda, cepheler hariç, tuğla malzeme; cephelerde ise, kesme taş kullanılmıştır. Metropolitlik merkezi ile kilise arasında, batıda, tam köşede ise yine aynı tarihleri gösteren Yunan evi karakterindeki yapı, çok fazla değişikliğe uğramadan günümüze ulaşmış olup, bunun manastırın bir diğer elemanı olabileceğini düşünmekteyiz.

Ioannes Prodromos Kilisesi, son yıllarda başta Trakya olmak üzere, onarılan kiliseler içinde yerini almıştır. Yapı, çok fazla örneği olmayan, batı tarafının genişletilmesi ile üst kat galerilerine geçit veren bir bazilika planı göstermektedir. Bu çeşit planların ilk kez İstanbul'da oluşturulduğunu, ardından

Trakya üzerinden Yunanistan ve Bulgaristan'da yayıldığını söyleyebiliriz. Çünkü, daha erken tarihlere ait İstanbul'da pek çok örnek bulunmaktadır. Özellikle batılılaşma sürecinde bu çeşit planlara daha sık rastlanmaktadır. Bu plan daha çok Yunan ve Bulgarlar tarafından kullanılmıştır.

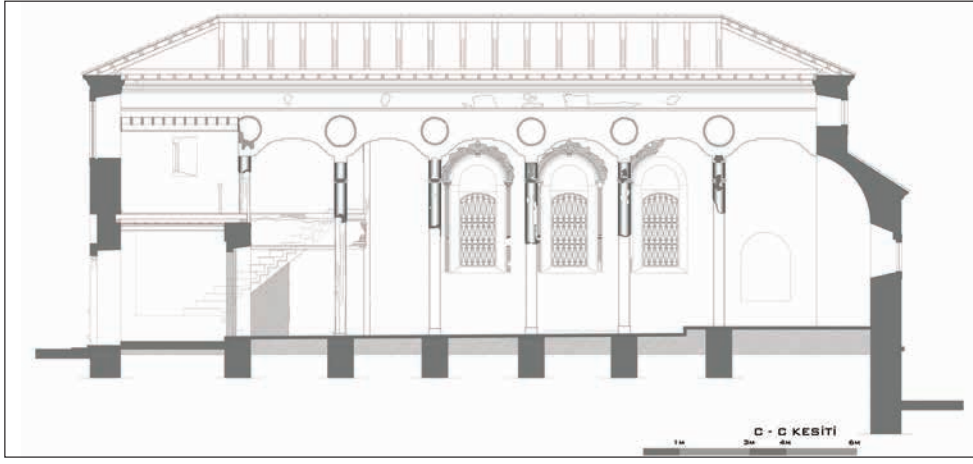
İçine girildiğinde; yapı içten üç nefli bir bazilika olarak inşa edilmiştir. Batıdan girdiğimizde, bizi karşılayan nartex kısmı bir kapı ve dört pencereden oluşur. Pencere, içten hafif yükseltilmiş sekilerle ve sonradan kapatılmış dolgularla dikkat çeker. Üstü tamamen ahşapla örtülmüştür. Kapı, bugün ahşap olarak insitu görünümündedir. Kapı üzeri, basık bir kemer ve üzerinde bir arşivolta sahiptir. Bu görünüm, pencerelerde kendini tekrarlamaktadır. Ancak kapı üzerinde kesme taş olarak bulunan arşivolt, pencere üzerlerinde tuğla-taş olarak inşa edilmiştir. Pencereler bugün değişik malzemelerle doldurularak sağır hale getirilmişlerdir. Pencere altları ise, önce dar çıkıntılı sekilerle, ardından dar duvar ve nihayet tekrar dar çıkıntılarla zemine kadar inmektedir. Zemin konusunda bilgilerimiz ise ancak temizlik sırasında ortaya çıkmıştır ki, altta bir kripta bulunmuştur. Ancak defincilerin yaptıkları tahrip ve ardından içine dökülen beton malzemelerden dolayı giriş mümkün olmamıştır. Anlaşıldığı üzere değişik amaçlarla kullanıldığı sırada bu alanlar çok fazla tahrip olmuştur. Batı cephesindeki kapı üzerinde yer alan kare formulu bir kitabeden anlaşıldığı üzere yapı İoannes Prodromos'a ithaf edilmiştir. Yapı, batılılaşma sürecinde sık rastladığımız düz bir çatı ile örtülmüş olup, iki yana eğim verilmiştir. Cephe bitimi ise, eğimli bir çıkma ile sonlandırılmıştır. Cephemiz, köşelerde de geniş tutulan silmelerle nihayetlendirilmiştir. Kitabenin üzerinde ise dikdörtgen formulu bir de pencere yer almaktadır. Kapı üzerinde yer alan kemer boşluğunda, hiçbir ize rastlanmamasına karşın, alışıktığı üzere burada bir İoannes kabartması olması gerektiğini düşünüyoruz. Batı cephesinin, güneyden ve kuzeyden yapıyı saran, dışa taşkın olarak inşa edilen, kanat görünümünde olan ve aynı zamanda içeriden galerilere çıkışı sağlamak üzere genişletilen çıkma duvarları ise tamamen taştan inşa edilmiş olup, üst taraflarında birer pencere açıklıkları bırakılmıştır. Bu duvarlar önce güney-doğuya, ardından doğuya ve nihayet kuzeye yönelerek sanki yapıya bitleştirilmiş iki kapalı mekân görünüşleriyle oluşturulmuşlardır. Kuzey ve güneye yöneldikleri cephelerde ise birer kapı inşa edilmiştir. Bu kapılar dikdörtgen formda olup, üstlerinde yine dikdörtgen, ancak içten kavis yapan bitişik pencere boşluklarına sahiptir. Çatıya yakın alanlarda ise birer bağımsız ve kareye yakın pencereler bulunmaktadır. Bunlar, ayrıca demir parmaklıklarla donatılmışlardır. Birkaç basamaktan oluşan merdivenlerle çıkılan kapıların üzerinde yer alan kemer açıklıklarının içlerinde yer alan sıvalardan, bu bölümlerin eskiden içlerinin resimlenmiş olabileceği akla gelmektedir. Kilisenin Güney cephesi ise bazı değişikliklere uğramış gibidir. Cephede, üç adet pencere ile tam güney-doğu ucunda bir kapı yer almaktadır. Ancak, kapı sistemleri incelendiğinde bunun aslında bir pencere olduğu kilise olarak kullanılmasından sonra girişlerin bu tarafa alınarak kapı haline getirildiği anlaşılmaktadır.

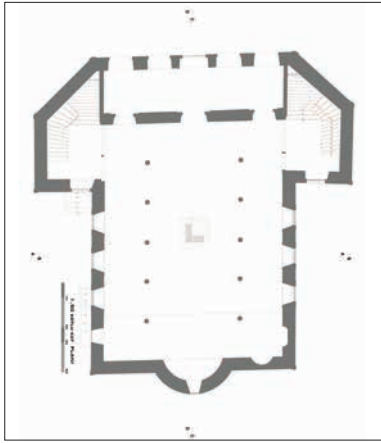
Fotoğraf 11-15 Kiliseye ait çeşitli dış görünüşler

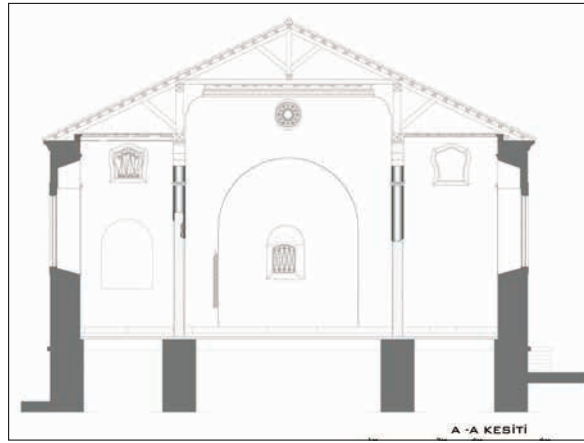
Fotoğraf 16-18. Kiliseye ait çan ve detayları

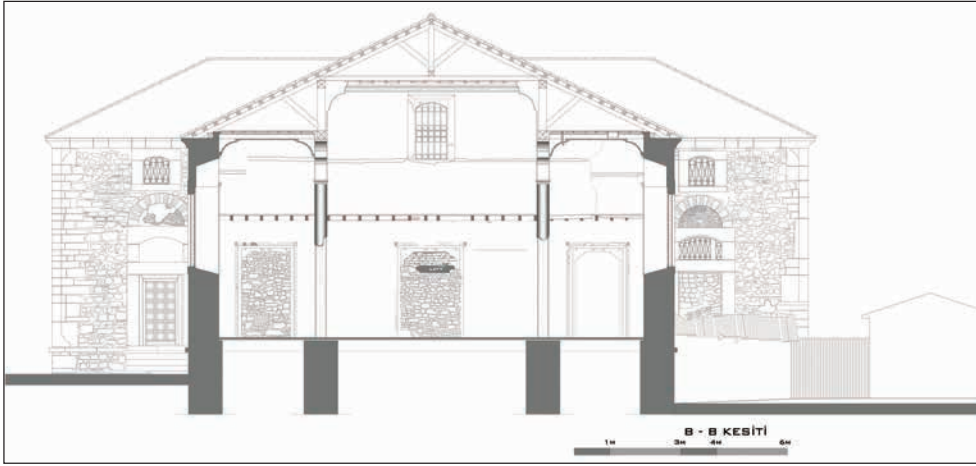
Şekil 3. C-C Kesiti

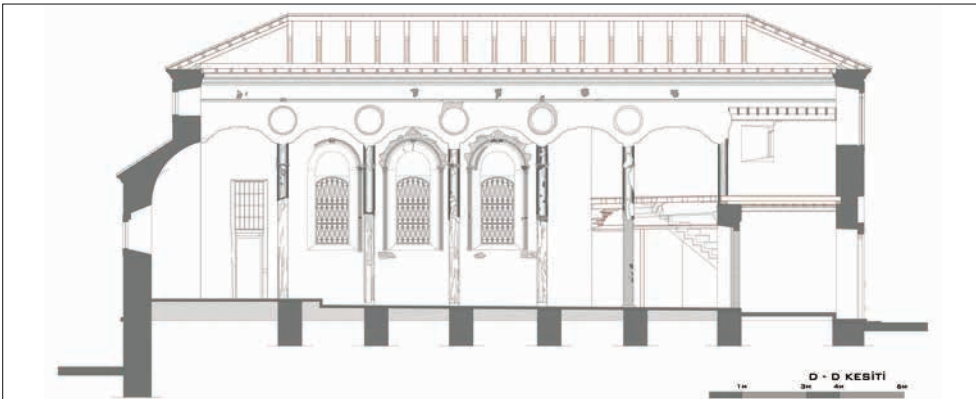
Şekil 2. Kilisenin planı

Şekil 4. A-A Kesiti

Şekil 5. B-B Kesiti

Şekil 6. D-D Kesiti

Daha sonra benzerlerinden bahsederken göreceğimiz üzere bu alanda, yani ikonostasis duvarının içinde yer alan kapı Hıristiyan sanatı içinde görülmemektedir ve görülmesi de mümkün değildir. Yapının, batıdaki girişinin hemen üzerinde yer alması gereken çan'ı bugün Uzunköprü Belediyesinde bulunmaktadır. Çan, son derece mütevazî ölçülerde ve üstte iki adet asılma bandı bulunan madenden yapılmıştır ve minimalist diyebileceğimiz basit palmetlerle süslenmiştir.

Bazı sözlü kaynaklarda anlatılan ve daha büyük ikinci bir çanın varlığı ise sadece bir fantezidir. Tüm pencereler yine içten basık kemer şeklinde biten dikdörtgen formlu olup, üstlerinde tuğla-taş düzeninde birer kemer bulunmaktadır. Pencere içleri klasik, dikine, yerleşik formlu demir şebekeli olarak süslenmiştir. Buradaki kapının içten incelendiğinde ise, pencere hizasında hafif bir eğim yaptığı ve sonradan da bu şekilde düzenlendiği anlaşılmaktadır. Yapının doğu tarafı ise, çok fazla değişikliğe uğramadan günümüze ulaşmıştır. Doğuda yarım daire şeklinde dışa taşkın apsis görülmektedir. Genelde yapının tümünde kullanılan yedi-sekiz sıra taş, üç sıra tuğla burada da aynı şekilde görülmektedir. Yapının tümünde aynı özelliklerle görülen ve üzerinde yer alan taş-tuğla karışımı kemere sahip bir pencere, apsis cephesinde dikkat çeker. Apsis, çatıya kadar uzanmaz ve çatının biraz altında düz bir çatı ile son bulur. Hemen üst tarafında ve iki yanında ikişer olmak üzere üç adet pencere yer alır ki, tam üstteki gül pencere, diğer ikisi ise klasik üslupta kareye yakın ve içten yine basık olarak bitirilmiş ve aynı zamanda tuğladan bir de kemere sahip pencere şeklinde görülmektedirler. Yapıda yer alan tüm pencereler ve kapılar bölgede yer alan taş ocaklarından getirilmiş taşlarla düzenlenmiştir. Yapının kuzey cephesi ise yine aynı şekilde güney cephesini tekrarlar vaziyettedir. Ancak, doğal olarak güney cephede sonradan açılmış kapı burada yer almamaktadır.

Fotoğraf 19. Tabandaki mozaik döşeme

Fotoğraf 25. Kilise içinden bezeme detayları

Fotoğraf 20-24. Kilise içindeki sütunlar ve kemerler

Bunun dışında muhdes olarak bu cephede yapıya sonradan bitiştirilmiş bazı barakalar görülmektedir, ki restorasyon sırasında bunların kaldırılması gerekecektir. Ayrıca, anlaşıldığı üzere yapının güney batısında yer alan kapı kullanılmaya devam edildiği için üzerinde değişiklik yapılmaz iken, kuzey-batıdaki kapı doldurularak kapatılmıştır. Sonuçta, batı kısmı U şeklinde bir nartex olarak düzenlenmiştir.

Zemin, kendi harcı üzerine daha sonra beton dökülerek hafifçe yükseltilmiştir. Naosa geçit veren kapı ile iki yan kapı hem içten hem de dıştan örtülmüştür. Nartexten geçilen bu kapıların halen orjinal zıvana delikleri ve bazı metal parçaları durmaktadır. Nartexden naosa geçildiğinde, naos batı cephesinin son derece hareketli olduğunu görürüz. Daha geniş olan orta kapı dahil üç kapıda da Bursa kemer üslubunun biraz deforme edilmiş bir çeşidi ile karşılaşırız. Tüm bu cephenin duvarlarında kalan izlerden bu alanın oturma birimi olarak kullanıldığını anlamaktayız. Kalan izlerden, burada oniki koltuk olması gerektiği anlaşılır. Naosda, batıdan doğuya doğru iki sıra halinde altışarlı olmak üzere oniki adet sütun yer almaktadır. Ancak, tam batıda yer alan son iki sütun nartex duvarı ile birleşmekte, yarım sütun gibi gözükmektedir. Bu anlamda yapıda bir bitmemişlik, mimari hata varmış gibi bir durum gözükmektedir. Aslında bu bizim için sürpriz değildir. Çünkü yapının tamamında yer yer sıva altında kullanılmış bütün veya yarım ağaç kütüklere rastlamaktayız. Yapıda, dıştan kesme taş-tuğla gözükmesine rağmen içte sıva-harç altlarında

bol miktarda ahşap kullanılmıştır. Bunun yanı sıra binada başta güney ve kuzey duvarları olmak üzere bol miktarda süs çömlerinin kullanıldığını, bunların daha çok yapının sağlamlığı için oluşturulduğunu düşünüyoruz. Sütunlar ise taştan inşa edilmiş gibi gözükür, ancak bunlar ahşap üzerine sıva yapılmak suretiyle yapılmışlardır. Aslında bu çeşit sütunlar, geç dönemde ekonomik açıdan uygun olduğu için çok fazla görülmelerine rağmen, bu uygulama antikiteden beridir devam etmektedir. Ağaçlar, kesilip çoğu kez fırınlandıktan sonra üzerlerine çeltikler atılıp, ilk sıvalar yapılmakta, ardından kalın ipler ve çivilerle değişik noktalar sarılmakta ve yine üstlerine harç yapılmakta ve son harçtan sonra da değişik renklerde boyanmaktadır. Boyanın üzerine ise mermer hissi veren dalgalı boyalar sürülmektedir. Sonuçta, mermer sütun şeklinde bir forma kavuşmaktadır. Burada da aynı özellikleri çok net bir biçimde görmekteyiz. Sütunların hemen altında ise, küp şeklinde taşlar bulunur ki bunlar, hemen üstünde oturma birimi olan koltukların kaide kısımlarıdır. Bunların ayınlarını, güney ve kuzey cephelerde de tekrarlar vaziyette görmekteyiz. Özellikle güneyde yer alan ve İsa'nın makamını temsil eden taht kısmı ile hemen yanında makam koltuğunun daha derince önündeki sütun üzerinde işaretlendiğini anlıyoruz. Ayrıca, kuzey tarafta yer alan sütunlardan, doğudan değerlendirildiğinde ikincisinin ambon için düzenlendiği, üzerindeki işçilikten rahat bir şekilde anlaşılır.

Çünkü, yukarı doğru giden çeltik izleri benzer kiliselerde

Fotoğraf 26-33. Kilisede yapılan raspa çalışmaları

de aynı şekilde uygulanmıştır. Sütunların üst tarafı ise bitimin hemen altında dalgalı motifli bir bilezik ile sonlandırılmış, ardından kısa bir boşluktan sonra yerini alçı bezemeli bir kalın zarfa bırakmıştır. Zarf ise, üzeri lacivert bir hat halindeki silme ile bütün naosu tekrarlayarak dolanmaktadır. Bu küplerden birini kilisenin arka bahçesinde, bir diğerini ise naosun ortasında açılan defneci çukurunun içinde tesbit ettik. Naosun tam ortasında ise, kare olarak düzenlenmiş bir alanla karşılaşırız, ki Post-Bizans kiliselerinin çoğunda bu formu görürüz. Bizans devrinde imparatorların taç giydiği ve genellikle apsis önünde yer alan bu küçük süsleme alanları, makam yeri olarak geç tarihli bu kiliselerde yerini almıştır. Naos tamamen siyah ve kirli beyaz mermerler ile kaplanmıştır. Bu makam yeri ise önce gölgeli dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlanmış, hemen ardından dikdörtgen bir antrolak motifi ve ondan sonra gelen kare bir boş alanla nihayetlenmiştir. Son yıllarda bazı defneciler ise bunun her nedense bir işaret olduğunu zannedip, burada define aramışlar ve ne yazık ki bütün alanı tahrip etmişlerdir. Ne yazık ki bununla da yetinmeyip, apsis içinde de arama yapıp, bu alanı da büyük ölçüde zarara uğratmışlardır. Tabanda yer alan kare mermer plakaların Uzunköprü'nün biraz dışında yer alan mermer ocağından getirilmiş olması gerekmektedir. Naos içinde yer alan pencerelerin tümü içten her yönü ile hafif eğimli olarak düzenlenmiştir. Pencere kenarları ise neoklasik üslupta sütunçelerle dizayn edilmiş olup, üst kısımları korinth başlıklar ile nihaytlendirilmiştir. Temizlik sırasında ele geçen buluntular ışığında bunların, dışarıda hazırlanıp, buraya yapıştırılan alçı süslemeler olduğunu tesbit ettik. Aynı alçı süsleme, pencere üstlerinde de görülür. Bu bölümler tam ortada bir palmetle son bulan kemer süslemesine sahiptir. Apsis kısmı ise son derece sadedir. Doğu tarafta apsisin önünde yer alması gereken ikonostasis duvarı kaybolmuştur. Ancak, apsis sekisinin, parçalanmış olsa da parçalarının aynı yerde olduğunu gördük. Anlaşıldığı üzere apsisin hemen önü ve iki yanında üç adet seki taşı yar almakta idi. İkisi halen yapı içinde, biri ise kilisenin arkasında yer alan evin bahçesinde bulunmaktadır. Apsis tabanındaki defneci çukurlarına rağmen taban, son derece muntazam mermerlerle düzenlenmiştir. Apsis, içten ve

dıştan yarım daire şeklinde düzenlenmiştir. Tam ortasında yine eğimli bir pencere yer alır. Apsis yarım kubbesinin üzerinde ahşap çatıya yakın, daha önce bahsettiğimiz gül pencere görülmektedir. Apsisin hemen güneyinde yer alan kapı yanında herhangi bir şey yok iken, kuzey tarafında ve kuzey-doğu duvarında iki adet niş dikkat çeker. Tam çapraz olarak düzenlenmiş nişlerden birinin şarap ve ekme koymak için, diğerinin ise vaftiz teknesinin bulunduğu yer olduğu anlaşılır. Çünkü hemen ortasında suyun akması için bir kanal-delik yer almaktadır. Ayrıca bir küçük dairesel küvetin gireceği şekilde işlenmiştir. Nişler, zeminde hafif dışa taşkın birer mermer zemine sahiptir. Doğu duvarındaki nişin hemen üzerinde ise küçük bir pencere yer almaktadır. Naosun üzeri ise düz bir çatı ile örtülmüştür. Çatı, dikdörtgen ahşap parçaların arasına ince birer bordürle sınırlama yapılarak yerleştirilmiştir. Çatı arası ise, önce dik çıkıntılarla, ardından onların desteklediği düz çatı ile kaplanmaktadır. Naosun batısında yer alan iki ana çıkıntının genişlemesiyle merdiven boşlukları elde edilmiş, böylece ikinci kata çıkışı sağlanmıştır. Önce batıya doğru üç basamak, ardından doğuya yönelen ondört ahşap basamakla galeriye çıkılır. Gynaikonites olarak adlandırılan ve halk arasında kadınlar mahfili diye bilinen galeri, son derece geniş ve kullanımlı yapılmıştır. Batı duvarında otuzsekiz koltuk izi yer almaktadır. Naostaki batıya doğru altıncı sütunlardan sonrası, batı duvarına kadar uzanan bir arşitravla son bulur. Sütunların tamamı birbirine kemerler ile bağlıdır. Bunlar, biraz değişikliğe uğramış Bursa kemerleridir. Kemerler arasında ve onların üstlerinde ise madalyonlar yer alır.

Yapımın süslemesine gelince, son derece sade bir üslupla karşılaşırız. Yapının genelinde bütün duvarlarda erguvani boya kullanılmıştır. Bu ise bir takım kök ve taş malzemenin üstübeç içinde eritilmesi ile elde edilmiş ve doğada serbest olarak elde edilemeyen bir renktir. Zeminden ellibeş cm. yukarıda önce üç cm. genişliğinde koyu mavi bir hat, ardından beş cm; daha üstte bir cm. genişliğinde kahverengi bir bordürün tüm

Fotoğraf 51- 55. Kilisedeki melek figürleri

içinde, özellikle loannes'den sonra onun yazdıkları neticesi ile çok geniş bir yer tutan ve İncil'de sıkça bahsedilen bir konudur. Tüm melekler birer madalyon içinde gösterilmiş ve madalyonların etrafı yine ampir bir çelenk ile sınırlandırılmıştır. Başlarının etrafında birer hale görülürken, gözler yuvarlak ve etraflarına ışık saçır durumdadır. Elbiseleri lacivert ve kanatları açık pozisyonundadır. Madalyonların üzerinden yine kiliseyi çepeçevre saran koyu mavi çizgi şeklindeki hat dikkat çekmektedir. Tüm meleklerden, alternatif olarak biri sağa bakarken diğeri sola doğru bakmaktadır.

Tüm bunların dışında yapının belki de en ilginç taraflarından birinin grafitiler olduğunu söylemek gerekir. Neredeyse tüm kilise içinde, başta nartex ve galeri köşeleri olmak üzere bir

takım yazı ve resimler grafiti olarak işlenmiştir. Bunların bir kısmı ne ilginçtir ki bazı matematik denklemleri, bazıları alışveriş hesapları, bazıları ise Tanrıdan yapılan isteklerdir. Ama bunların içinde bir tanesi var ki, belki de en değişik olanı budur. Yedi kişilik bir ailenin sağlıklı ve huzurlu olması ile ilgili resimli bir istek duasıdır. Ki, öndeki figürün bir katır üzerinde olduğu gözlemlenir. Yapı içindeki bu resimlerin ve yazıların en dikkat çekici tarafı ise, hem Osmanlıca hem de Grekçe olarak duvarlardaki yerini almasıdır.

Bu döneme genel olarak baktığımızda özellikle başta İstanbul olmak üzere Trakya ve Yunanistan tarafında bu yıllarda bazı dini resim okullarının tıpkı bugünkü gibi var olduğunu görüyoruz. Buralarda resim eğitimi alan din adamları-ki bu gelenek halen Aynoroz(Hagios Oros) da devam etmektedir-ellerinde malzemeleri ile kiliseleri dolaşıp resim yapmakta idiler. Bu kilisenin ressamı konusunda elimizde yeteri kadar bilgi yoktur. Daha sonraki bir zamanda bunlara ulaşacağımızı umut ediyoruz. Ancak, bu dönem dini resim yapan sanatçıların bazılarının bu bölgelerde var olduğunu görüyoruz. Bunların arasında kapı ustası ve ressam Stamatis Nikolaou(Madiatinos), aslında Keşanlı olan Stratis Kele-douros ve Paschales ulaşabildiğimiz sanatçılardır. Bu sanatçılar aynı yıllarda hem bölgemizde, hem de Soufli ve Didimotichio'da kiliseleri resimleyen sanatçılardır. Bu çalışmalar, üslup olarak birbirlerine çok benzeyen resimlerdir. Bu resim okulları İstanbul'dan biraz daha farklı, daha çok bölgesel olarak çalışan okullar gibi görülmektedir.

Yapının restorasyon durumuna bakıldığında, belki de buranın onarımdan daha çok konservasyona ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuyu ise bölümler halinde incelemek gerekir.

Bu konuda teklifimiz dışarıdan yapıya eklenen tüm muhdeslerin kaldırılması ve zeminde temizlik çalışması ile zemin detaylarına ulaşıp, zeminin sağlamaştırılmasıdır. Ayrıca

Fotoğraf 56-57. Apsis duvarı restitüsyonu

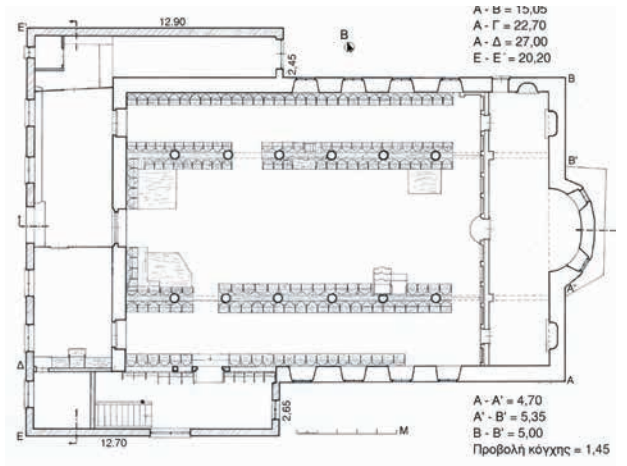
Fotoğraf 58-59 Bezemelerin mevcut durumu ve restitüsyonu

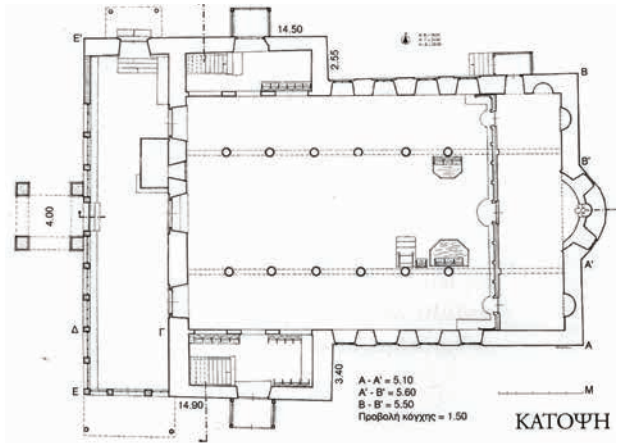
cephelerde yapılan pencere, kapı içi dolguları açılmalı, orijinal biçimde yeniden ele alınmalıdır. Pencere şebekeleri değiştirilmeden onarılmalı ve camlar sadece yenilenmelidir. Güney-doğu tarafında sonradan açılan kapı sökülmeli ve cephede görülen rahatsızlık giderilmelidir. Kapı ve üzerindeki pencereden anlaşıldığı üzere bu alanda gerçekte sadece bir pencere yer almakta idi. Bunu, derzlerden ve pencere üzerinde yer alan ve diğer pencereler ile uyumsuzluk gösteren basık kemerden rahatlıkla anlamaktayız. Bu kapı, yapıya katılmalı ve ayrıca kuzeyde ve güneyde yer alan kapılar açılıp, bunların restorasyonu yapılmalıdır. Kapı basamakları içten ve dıştan onarılmalıdır. Apsis duvarının dıştan konservasyonu yapılmalıdır.

Çatı aktarımı yapılmalı, içerden ve dışarıdan destekle çok tahrip olan yerler onarılmalı; ancak, ahşap malzemenin özellikle göbek kısmı yine onarım sırasında korunmalıdır. Dıştan, tüm duvar köşelerinde yer alan kesme taşların bozuk olanları yenileri ile değiştirilmeli, yarı kötü olanlar çürütülerek yenilenmelidir. Kapı ve pencere üstündeki sıva ve harçlar tamamlanmalı, bunların konservasyonu yapılmalıdır. Dış duvarlarda yer yer görülen açıklıklar, yine aynı malzeme ile tamamlanmalıdır. Batıda, girişte yer alan kitabenin konservasyonu yapılmalı ve kitabe korumaya alınmalıdır. Duvarlarda görülen bitkisel zararlar giderilmelidir. İç çatı mutlaka elden geçirilmeli ve çürüyen parçalar değiştirilmeli; ancak, sağlam olanların konservasyonu yapılmalıdır. Özellikle kilisenin kuzey-batı tarafında yer alan ve son derece tahrip olan kapı tamamen yenilenmeli, aslına sadık kalınarak aynısı yapılmalıdır. Nartex içinde yer alan pencereler ve kapılar dolgulardan arındırılmalı ve eski hüviyetlerine kavuşturulmalıdır. Kilise içindeki tüm duvarlar aslına uygun olarak erguvani renge boyanmalı ve iyi durumda olan alanların konservasyonu yapılmalıdır. Tüm sütunlar aslına uygun olarak yine ip, çivi ve harçla sıvanıp, üzeri mermer taklidi görüntüsü verecek şekilde boyanmalıdır. Zemindeki mermerler ve tam ortada yer alan kare süsleme alanı tamamlanmalı ve bu tamamlama aslına uygun olarak sağlanmalıdır. Tüm kilise içinde dolaşan bordürler tamamlanmalı, ancak pencere üstünde yer alan çiçek desenlerinin sadece konservasyonu yapılmalıdır. Sütun üstündeki madalyonlar, sütunların arasındaki kemerlerin altları ile onların üzerinde yer alan melek figürleri ve etraflarındaki çiçek bezemeleri temizlenip, kesinlikle konservasyon olarak değerlendirilmelidir.

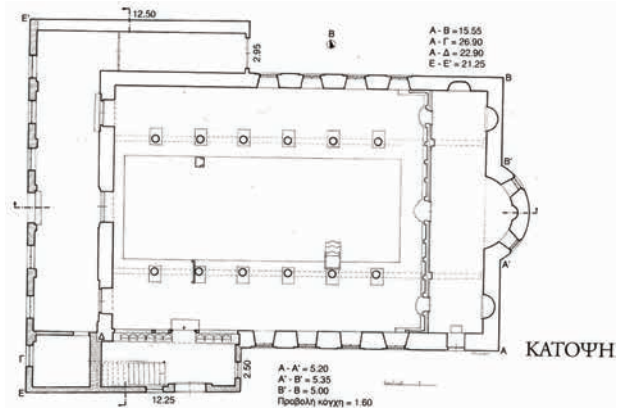
Yapıdaki alçı stukoların aslına uygun restorasyonu yapılmalıdır. Toplamda tüm kilise içindeki yüzüki koltuk izi, yapının kullanım amacına uygun olarak yine koltuklarla düzenlenebilir. Yoksa, izleri yine net görülebilecek şekilde konservasyon ve restorasyon yapılmalıdır. Güney ve kuzey duvarlarda görülen süs çömlükleri kapatılmalı, ancak küçük bir alan bilgi amaçlı görünüm pozisyonunda bulundurulmalıdır. Çatı kirişleri elden geçirilmeli ve özellikle çok bozuk olan güney bölümü yeniden yapılmalıdır. Tüm kemerler alçı-ahşap işçiliği göz önünde bulundurularak aslına uygun yapılmalıdır. Galeriye geçit veren merdiven ve sahanlıklar yeniden yapılmalıdır. Apsis etrafında yer alan bezeme bordürler tamamlanmalıdır. İkonastasis duvarının da yer aldığı zemin yine mermerden tamamlanmalıdır. Kuzey ve kuzey-doğudaki niş içinde bulunması gereken mermerler yerlerine koyulmalı ve sağlamlaştırılmalıdır. Şu anda belediye binasında bulunan çan, yapının uygun bir yerinde bilgi amaçlı olarak sergilenmelidir.

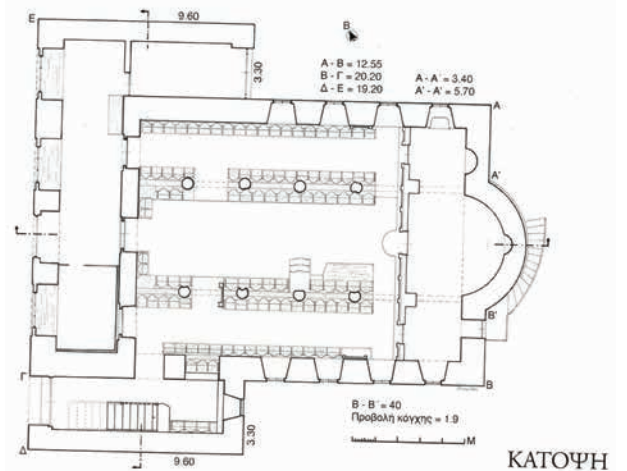
Şekil 7. Didimoticho-Hagios Atanios kilisesi

Şekil 8. Didimoticho-Hagios Georgios kilisesi

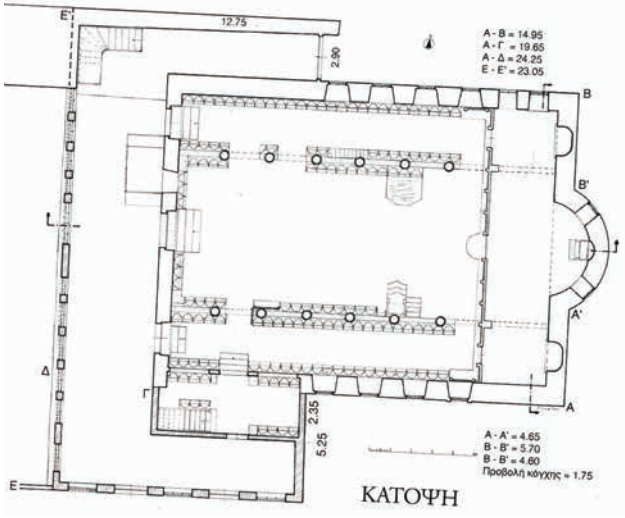

Şekil 9. Didimoticho-Hagios Panaghia kilisesi

Şekil 10. Didimoticho-Hagios Sotiros Cristos kilisesi

Şekil 11. Sufli Atanios kilisesi

Fotoğraf 60. Sufli Atanios kilisesi

Fotoğraf 61. Sufli Atanios kilisesi

Fotoğraf 62. Sufli Atanios kilisesi

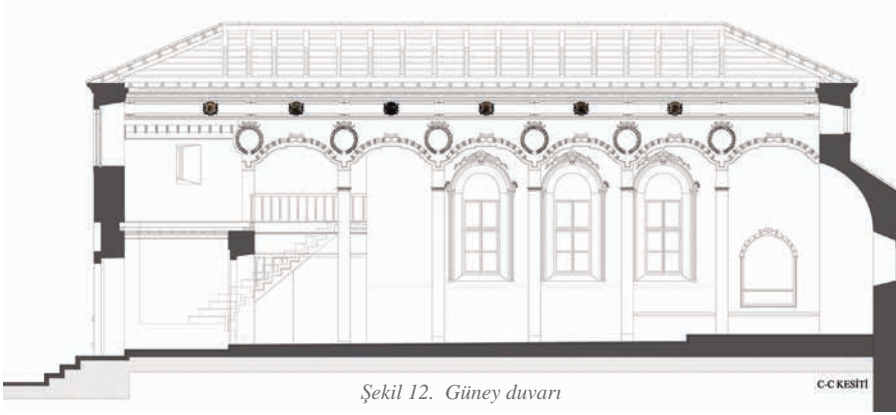
Fotoğraf 63. Didimoticho-Hagios Atanios kilisesi

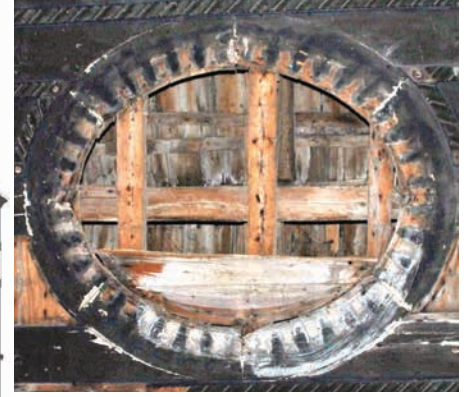
Fotoğraf 64. Didimoticho-Hagios Atanios kilisesi

Sonuç olarak, Ioannes Prodromos Manastırı, 1875 tarihinde bugünkü sınırlarının aksine çok geniş bir alanda inşa edilmiştir. Uzunca bir süre askeri amaçlı ve tahıl ambarı olarak kullanılmış ve içinde resim sanatı açısından fazla bir şey olmadığından tahrip olabileceği düşünülmüştür. Ancak işin aslı ne yazık ki böyle değildir. Çünkü aynı yıllarda inşa edilen benzer yapılar incelendiğinde bu dönemde çok fazla fresko yapılmadığı, aksine taşınabilir resimlerin-ikonların daha fazla rağbette olduğu anlaşılmaktadır. Yapı açısından hem plan olarak, hem de süsleme açısından Yunanistan'da bazı kiliseler örnek verilebilir. Bunlardan suflı'deki Hagios Atanasios kilisesi ile Hagios Georgios, Didimoticho'daki Hagios Atanasios kilisesi ile Xanthi de yer alan Vlasios kilisesi ile Edirne Bulgar kilisesi ve İstanbul'da

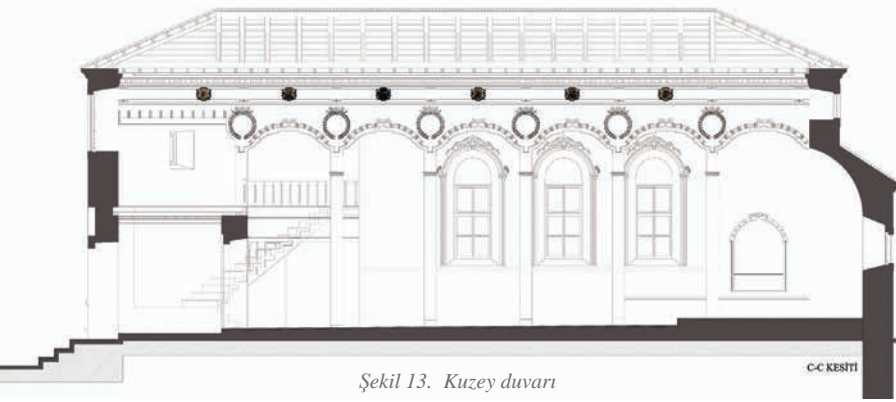

Şekil 12. Güney duvarı

Fotoğraf 65. Suflı Atanios Kilisesinin tavan göbeği

Şekil 13. Kuzey duvarı

Fotoğraf 66. Kilisenin mevcut tavan göbeği

Saint Georges ve Profit İlyas Kiliseleri hem plan olarak hem de kemer sistemleri ve süsleme sanatları açısından çok benzer yapılardan sadece bazılarıdır. Yine Didimoticho'daki Sotiros Cristos kilisesi pencere detayları ve plan olarak yapıyla benzerdir. Aynı yerdeki Panaghia Kilisesi ise, hem plan hem de süsleme açısından benzer özellikler gösterir. Tüm post-Bizans kiliseleri içinde yapıyla en fazla benzer örnekler olarak bunlar gösterilebilir. Özellikle apsis cephesinde yer alan nişler sistemi ile buradaki yapılar neredeyse birbirlerini tekrarlar vaziyettedir.

Yukarıdaki sorulara gelince... Yapımızın ilk raspalarından sonra eldeki sözlü ve yazılı tüm kaynakları değerlendirmek üzere özel aldığımız izinlerle Yunanistan'daki araştırmalarımızı sürdürdük. Ancak, anlaşıldığı üzere neredeyse üzerinden yüz yıla yakın bir zaman geçtiği için belki halen sağlam olan ve bunlarda bulunan, belki de taşındığını varsayabileceğimiz eserlere ulaşmak çok zordu. Bunun araştırmasını ise yapılan raspalardan sonra edindiğimiz bilgilerden yola çıkarak yaptık. Çünkü anladığımız kadarı ile Türklerin Trakya'ya girmesinden sonra çok aceleci davranan kilise adamlarının bazıları kilise içindeki eşyaları götürmek istemişlerdi. Bunun için en kolay götürülecek eşyalar ikonlar, kilise kapları ve ahşaptan yapılmış madalyonlardı. Melek figürleri götürülemezdi, çünkü duvara yapılmışlardı. Götürülen eşyaların bıraktıkları izleri takip edecektik. Tüm Trakya kiliselerini taradık. Bu konuda başta Xanthi, Alexandropolis, Didimotichio Metropolitleri ve Sevgili meslekdaşım George Chr.Tsigaras ile Dostum Tanasis Kungulos olmak üzere herkese teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kiliseye ait mimari, röleve ve restorasyon çizimlerini son derece titiz bir şekilde hazırlayan ve kullanmama izin veren sayın H.Çiğdem Zağra (Yüksek mimar-restorasyon uzmanı) ve Perçin Erturan (Mimar)'a teşekkürü borç bilirim. Çünkü onların bu çalışmaları ışığında mimari geleneği

rahatlıkla takip edebildim. Tüm bunların dışında kilise içi temizlik ve raspa çalışmalarını yürüten öğrencilerimizden Ahmet Uğraş, Eda Korucu, Goncagül Ölmez, Dilan Karakaş, Fulya Sevinç, Davud Noyman, Sadık Bıçaççı, Engin Filiz, Taşkın Yarkın ve Enver Yılmaz'a da ayrıca teşekkür ederim. Tüm bu çalışmalardan sonra sıra benzer yapılara gelmişti. Ancak bütün çalışmalar o kadar kolay olmadı. Sonunda -eğer yanılmıyorsak-Suflı'deki Hagios Georgios kilisesinin bazı detaylarının araştırılması gerektiğine karar verdik. Çünkü yapı içinde tavanda yer alan İsa resmi ile güney ve kuzey tarafta sütunların üzerindeki on iki resim in situ değildi. Yaptığımız ölçümlerden sonra bunların Uzunköprü'den getirilmiş olabileceğini düşündük. Çünkü bunlar hem taşınmıştı, hem de ölçüler tipatıp tutuyordu. Ayrıca kilisenin tüm planı Uzunköprü'de yer alan yapıyla aynı şekilde birbirlerini tekrarlıyorlardı. Ancak bu yapı 1854 yılında, bizim yapıya biraz önce inşa edilmişti.

Ya bu yapı Uzunköprü'ye örnek olmuştu, ya da bu yapı bazı değişikliklere uğramıştı. Ancak sonuçta Uzunköprü'deki yapıya ait pek çok malzeme taşınmıştı. Bu konuyu bir başka yazımızda tekrar ele alıp, tamamlamayı amaçlıyoruz.

Çünkü; doğru bir restorasyon, doğru bilgilerden geçmektedir.

KAYNAKLAR

- Adamantiou, Ad.(1928). Ai geographikai peripeteiai tou onomatos Thrake, *Thrakikon*, I, Atina, s.374-392.
- Aixotes,P.(1922).*He Adrianoupolis apo ton Archaioiataton chromon mechritou* Thessaloniki.
- Andreasyan, H. D. -P. L. İnciciyan.(1976).Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, s. 4-5, s. 101-152.
- Anonim.(1994).Tabula Peutingeriana, (Çev. Mete Tuncay;Eski Bir Roma Haritasında, Bugünkü Türkiye), *Toplumsal Tarih*, S. 1, s. 34-39.
- Anonim.(1980).*Thrace*, Athena.
- Anonim.(1892).*Trakya Bölgesi Kilise Bölgeleri Hakkında*, Athens.
- Aristarkhis, S.(1865,1871). Peri Tinon Anekdoton Epigraphon Tes Perinthou, *Ho En Konstantinopolei Hellenikos Philologikos Syllogos*,I(1861), s. 257-265, II(1865), s.232-239, IV(1871), s. 1-5.
- Asdracha, Catherine.(1981). L'apport du Temoignage Epigraphique a L'histoire Medievale de La Thrace, *Byzantina Bulgarica*, 7, s.445-454
- Asdracha, Catherine.(1988). La Thrace Orientale et La Mer Noire:geograp ecclesiastique et prosopographie (VIIIe-XIIe s.), in:Geographie historique du monde mediterraneen, (bk. H. Ahrweiler,*Byzantina Sorbonensia*, 7), Paris, s.221-309.
- Asdracha, C.-Ch. Bakirtzis; Inscriptions byzantines de Thrace (VIIIe-XVe siecles). A.D 35 (1980) (1986) Meletes. Athens 1986, s.241-282
- Avramea,A. and others.(1995). *Thrace*, Athens.
- Badi Efendi, Ahmet, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, Bayezid Ktp. nr. 10391-10393
- Bağman,Latif, *Uzunköprü*, Uzunköprü 2005
- Bakirtzis, Ch.(1989).Western Thrace in The Early Christian and Byzantine Periods,*Byzantinische Forschungen*, XIV/I-II.
- Bakirtzis, Ch.(1994).*Byzantine Thrace*, Athena.
- Barkan,Ö.L.-E.H.Ayverdi.(1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*,953(1546),İstanbul.
- Bertrandon De La Broquere.(1892).*Le Voyage d'Outemeri*, Paris.
- Btz, A.(1936).Thrake.*Realencyclopadie*, GA/I,s.452-472.
- Boecke, A.(1877).Franzio ve Diğerleri,*Corpus Inscriptionum Graecorum*, IV, Berlin.
- Constantin, Porphyrogenéte, *Theme*, Bonn, II, s. 41.
- Constanini, Barbaroe.*Y Viaggi in Persia Degli Amboscia Tori Veneti Barbaro et Contanini*.
- Courmenini, Deshayesde.(1824). *Voyage de Levant por le Commandement du Roy en l'annee 1621*. Paris.
- Covel, John.(1893).*Early Voyages and Travels in The Levant*, London.
- Delev, P.(1980).*The Megalithic Monuments of Ancient Thrace*,Amsterdam.
- Dumont,A.(1871).Rapport sur un voyage arche'ologique en Thrace, *Archives des Missions Scientifiques* 2, S.6, s.447-515 ve 507-509
- Ertuğrul, Özkan.(1993-94). Edirne, *Thema Larousse*, İstanbul, C.6, s.258-259
- Erzen,A.(1994). *İlkçağ Tarihinde Trakya*, İstanbul.
- Evliya Çelebi, Seyahatname, III. (Zuhuri Danışman). V. s.303-330, VI.
- Eyice, Semavi.(1967). 1961 Yazında Doğu-Trakya'da Yapılan bir Tetkik Gezisinden Notlar, *VI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*,Ankara, s.206.
- Eyice, Semavi.(1965). Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler, *Edirne 600 Fetih Yıldönümü Armağan kitabı*,Ankara,s.39-76 özellikle 42.
- Eyice, Semavi.(1969). Trakya'da Bizans Devrine Ait Eserler, *Türk Tarih Kurumu Belleteni*, C.XXXIII/131, Ankara, s.325-358.
- Fol, A., Thraco-Bithynica, *VIII.Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, s.146-149.
- Fol, A.(1976,1982). *Megalithi Thraciae I-III*, Sofia.
- Freshe, Canaye du.(1573).*Se Voyage du Levant*, 1573.
- Gurlitt, C.(1910-11). Die Bauten Adrianopels, *Orientalisches Archiv. 1. Kopenhag*, s.1-4,51-60.
- Hacı Kalfa.(1812).*Katip Çelebi;Rumeli und Bosna*, (çev. J. Von Hammer), Wien.
- Hoca Saadettin Efendi.(1992). *Tacü't Tevarih*,c.II,Eskişehir,s.164-166.
- Hansen-Löve, A. A.(1971).Die Darstellung der Schlact bei Adrianopel (1205) in der "Chronik von Morea". *Etudes balkaniques* 7, 3, 102-112.
- Hibri, Abdurrahman,*Enisü'l Mûsamirin*, Üniversite Ktp., TY. 451
- İşıltan, Fikret.(1981).*Bizans Devleti Tarihi*, Ankara.
- İnciciyan, P.L.-H.D.Andreasyan.(1974).Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3,İstanbul, s.11-88.
- İnciciyan, P.L.-H.D.Andreasyan.(1975-76).Osmanlı Rumelisinin Tarih ve Coğrafyası, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, s. 4-5, s. 101- 152,özellikle 134.
- Janin,R.(1920). *La Thrace Étude Historique et Géographique*, Constantinople.
- Kallinka, E.(1926).Altes und Neues aus Thrakien, *Österreichische Jahreshfte*, XXIII, Beiblaff, s.118-207.

- Kalopothakes,D.(1893).*De Thracia Provincia Romana*,Leipzig.
- Keçecizade,İzzet Molla.(1820). *Mihnet Keşan*.
- Kıgmas D.N. – RIZIOTIS G.B.(2010). *Adrianoupoli, Karagats, Nea Orestiada, Nea Orestiada*.
- Korkut,A.(1972).*Edirne ili Yakın Çevre İncelemeleri*,Ankara.
- Laurent, V.(1939). La Liste Episcopale Du Synodicon de la Metropole d'Andrinople, *Echos d'Orient*,38, s.1-30.
- Lekkos, P.K.(1999).*Oi mones tis Boreias kai tis Anatolikis Thrakis*, Thessaloniki.
- Loukopoulou,Louisa,D. (1989). *Melethmata,Contribution A L'histoire de la Thrace propontique*.Athenes.
- Mansel, Arif Müfid.(1938). *Trakya'nın Kültür ve Tarihi*, İstanbul.
- Mavridis, D.A.(2006).*Apo tin istoria tis Thrakis 1875-1925*, Xanthi.
- Mavridis,P.P.(2008).*I Nea Orestiada sti roi tou xronou*, Orestiada.
- Michailidis, D.(1907).*Souvenir d'Adrianople*, Athens.
- Michalopoulos,Takis.(1998).*The Region of East Macedonia and Thrace*,Athens.
- Mordtman, J.H.(1884). Zur Epigraphik von Thracien, *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn*, VIII, 201, no.5.
- Motraye,A.de la, *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa.... etc.* s.396
- Nikolaydis N.P.(1993). *I Adrianou mas*, Athens.
- Paranika, M.(1895-1899).Epigraphai tes en Thrake Hadrianoupoleos, *Hellenikos Philologikos Syllogos*,XXVII, s.389-393.
- Pouqeville.(1799).*Voyage a Costantinople*,Paris, VII, 146.
- Prokopios,*De bello gothico*, III, 40, 456.
- Prokopios.(1954). *Ktismaton-Buildings*,Çev. H. B. Dewing Loeb, London, IV, IX, 14, s. 294-295.
- Sayger, G.(1834). *Relation d'un voyage en Rumelie*, Paris.
- Seure, G.(1912). Antiquities Thraces de la Propontide, Collection Stamolis, *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 36,s.534-641.
- Seure,G.(1898).Voyage en Thrace, *Bulletin de Correspondance Hellenique*, 22,s. 472-491, 520-557.
- Soustal, Peter.(1991).*Tabula Imperii Byzantini*, 6, "Thrakien", Wien.
- Stephanides, B.K..(1905).Oi kodikes tes hadrianoupoleos, *Byzantinische Zeitschrift* 14, 588-611 and 16 (1907) 266-284.Şair Na'ti, Manzume(Tz.).
- T.E.G-N.P.S.(1991). Adrionople,*The Oxford Dictionary of Byzantium*,Newyork-Oxford,C.1,s.23-24.
- Tsıgaras,George Chr.(2004).*Ekklesies tis Iepas Mitropoles Xanthi* ,Xanthi,özellikle 109-128,167-171.
- Tsıgaras,George Chr.(2009).*Religious Monuments in the Prefecture of Xanthi*, Xanthi,özellikle 139-140.
- Uzunçarşılı,İ.H.(1982). *Osmanlı Tarihi*,C.1,Ankara,s.543,545.
- Yentsıdis, D.(2010). *Mnimes smilemenes apo to xrono*, Boreas 55, s. 46-50.
- Yerasimos, Stephane.(1991).*Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman*, Ankara.